

מות שאול והכאת דוד בעמלק (עיונים בשמ"א פרק ל')

כאשר מעיינים בשמ"א פרק ל', נראה שמסופר בו סיפור אישי של דוד, סיפור המנותק מן הקורה לעם ישראל כולו, במלחמתו מול פלשתים. בעוד העם כולו נלחם בגלבוע, המלך ויורשיו נהרגים וכל העם נס, דוד נלחם את מלחמתו הפרטית: דוד חוזר לבסיסו, מוצא שעמלקים פשטו עליו, וכל הנמצא במחנה נהרס ונשבה. הוא רודף אחריהם, ומצליח להציל את משפחות אנשיו ורכושם. לכאורה נראה, שהמקרא עובר מסיפורם של שאול והעם (בעלת האוב והמלחמה) אל סיפור צדדי של דוד, המובא אגב גירושו ממחנה פלשתים על ידי סרני פלשתים.

מה לסיפור אישי זה בתוך תיאור מלחמת העם בפלשתים?

מעיון מעמיק בסיפור זה נראה, שהוא אכן קשור לנפילת שאול ולהעברת המלכות לדוד. נראה שהסיפור הובא בצורתו זו לשם השוואה בין שאול לדוד: בעת חזרתו לציקלג, עובר דוד התמודדויות לא קלות, ומתנסה בדברים הדומים לנסיבות ולניסיונות שבהם נכשל שאול בתקופת מלכותו. אולם דוד עומד בניסיונות אלו בהצלחה, ואינו נכשל במקומות שבהם נכשל שאול. במשך הסיפור ואירועיו, מתבררת עדיפותו של דוד על שאול, וכן הסיבות שבגינן המלכות עוברת משאול אליו.

כדי להוכיח דבר זה נעיין בחטאי שאול ובכישלונותיו, ולעומתם נראה כיצד דוד מתמודד עם כל אחד מהניסיונות ששאול לא עמד בהם, ועומד בהם בהצלחה. נראה גם כיצד דוד מציג בפרק זה תפיסה שונה משאול בעניין יחסי המלך והעם, עניין המלווה את כל כישלונות שאול.

* חלק מן ההקבלות המצויות במאמר הובאו בסיכומי של י' קיל על פרק ל' (ספר שמואל, דעת מקרא, ירושלים תשמ"א). המאמר מוסיף נקודות ורעיונות נוספים, וקושרם לכלל חטיבה רעיונית אחת.

1. פרופ' י' אליצור טוען, שהמרכז והגרעין של ספר שמואל כולו הנם העמדת ההשוואה בין שני אישים אלו. ראה: י' אליצור, 'המלחמה בעמלק: מלחמת שאול בעמלק ומקומה בהגות הנבואית', ישראל והמקרא, רמת גן תש"ס, עמ' 120-113.

- מעיון במקראות נראה ששאל נכשל בארבעה כישלונות קשים.² בשניים מהם כתוב בפירוש שזו הסיבה לאבדן ממלכתו, ובשניים - לא. הכישלונות שבהם נכשל שאל הם:
1. העלאת העולה ללא המתנה לשמואל (שמ"א י"ג).
 2. אי-הריגת כל העמלקים (שם ט"ו).
 3. הריגת כוהני נוב (שם כ"ב).
 4. השאלה בבעלת האוב (שם כ"ח).

הסיבות למות שאל ולהעברת המלוכה

פעמיים אומר שמואל לשאל שממלכתו לא תתקיים:

בפעם הראשונה - כאשר שאל מעלה את העולה בגלגל בלא להמתין לשמואל: "ועתה ממלכתך לא תקום..." (שמ"א י"ג, יד). כפי הנראה מדובר שם שלא תקום ממלכתו לזרעו אחריו, אבל הוא ימשיך עדיין למלוך.³ הסיבה לכישלונו שם הייתה לחץ העם,⁴ כפי שמעיד שאל "כ...כי ראיתי כי נפץ העם מעלי ואתה לא באת..." (שם, יא). שאל אינו עומד בלחץ העם המתחיל להתפזר, ומעלה את העולה ללא המתנה לשמואל.

בפעם השנייה אומר שמואל לשאל שממלכתו לא תתקיים, כאשר שאל אינו מקיים את מצוות ה' ואינו מוחה את עמלק, ובפעם הזאת האמירה בוטה יותר: "קרע ה' את ממלכות ישראל מעליך היום ונתנה לרעך הטוב ממך" (שמ"א ט"ו, כח).⁵ גם כאן, הסיבה לאי-מחיית עמלק על ידי שאל היא לחץ העם. איננו יודעים אם במהלך המלחמה באמת היה לחץ של העם על שאל לא לפגוע באגג ובשלל, או שזה רק ניסיון תירוץ של שאל. כך או כך, לחץ העם מהווה סיבה מספקת בעיני שאל לכך שלא השמיד את עמלק, והוא מסביר לשמואל כי לא הוא אשם באי-ההשמדה, אלא העם: "...אשר חמל העם... למען זבח לה'..." (שם ט"ו, טו), "ויקח העם מהשלל... לזבח לה'..." (שם, כא). על כך נוזף בו שמואל: "הלוא אם קטן אתה בעיניך ראש

2. חז"ל קבעו שעל חמישה דברים נהרג שאל. ראה: תנחומא אמור ב; ויקרא רבה פרשה כו ז, מהד' מרגליות עמ' תרו; וכן עיין להלן, הערה 13.
3. על הקרבת העולה נאמר לשאל "ועתה ממלכתך לא תקום" (שמ"א י"ג, יד). באי-מחיית עמלק נאמר לו: "קרע ה' את ממלכות ישראל מעליך היום ונתנה לרעך הטוב ממך" (שם ט"ו, כח). כפי הנראה מפשט הדברים, בפרק י"ג מדובר רק על קריעת הממלכה מבניו, ובפרק ט"ו גם על מותו והעברת המלכות לדוד (ראה רלב"ג ורד"ק על ט"ו, כח). וראה עוד להלן, הערה 5.
4. ראה בעל הטורים על שמות ה', יב: "...הנפיצה שנפץ העם מעל שאל גרם לו שמיהר להקריב העולה קודם שבא שמואל, וזו היתה סבה ראשונה לביטול מלכות שאל".
5. על ההבדל בין האמירות ראה: רד"ק, לשמ"א ט"ו, כח, בפירושו השני - הפירוש המתקבל על הדעת בעיניי; אברבנאל, לשמ"א כ"ח, טז. וראה לעיל, הערה 3.

שבטי ישראל אתה ומשחך ה' למלך על ישראל" (שם, יז).⁶ ומוסיף שמואל: "החפץ לה' בעלות וזבחים... יען מאסת את דבר ה'" (שם, כב-כג).

אי-מחייט עמלק הוא כנראה האירוע שעליו נגזר דינו האישי של שאול (מעבר לגורל ממלכתו⁷), כפי שחוזר ואומר שמואל באותן מילים ממש כאשר שאול מעלה אותו באוב: "...ויקרע ה' את הממלכה מידך ויתנה לרעך לדוד. כאשר לא שמעת בקול ה' ולא עשית חרון אפו בעמלק על כן הדבר הזה עשה לך ה' היום הזה" (שמ"א כ"ח, יז-יח).

לשני אירועים אלו שבגללם נקרעה ממלכת שאול, ניתוסף אירוע שלישי, הקשור ישירות, באופן סגנוני ורעיוני, לאי-מחייט עמלק, והוא הריגת נוב עיר הכוהנים (שמ"א כ"ב).⁸ דוד בורח משאול, ולוקח צידה ונשק מאחימלך הכוהן בנוב, שלא חשד בדוד, חתן המלך.

אחימלך בן אחיטוב מואשם על ידי שאול במרידה, בכך שצייד את דוד ושאל לו בה': "...למה קשרתם עלי אתה ובן ישי בתתך לו לחם וחרב ושאלו לו באלהים...". (שמ"א כ"ב, יג).⁹ להגנתו טען אחימלך שלא ידע שדוד בורח (טיעון נכון), אך שאול לא קיבל את טיעונו והחליט להרוג את כל העיר. הכתוב מדגיש שבין ההרוגים היו שמונים וחמישה איש נושאי אפוד בד (שיכולים היו לשאול בה' עבור שאול), ורק בנו הקטן של אחימלך, אביתר, הוא היחיד שהצליח לברוח מן העיר (ונפגוש אותו בפרק ל'). יחסו של שאול לכוהנים שלילי וחסר אמון, דבר המביא אותו לרצח. הריגת כוהני נוב נעשתה תוך כדי האובססיה של שאול לתפוס את דוד.

חטא הריגת כוהני נוב קשור בסגנונו לחטא שאול בעמלק, בביטויים משותפים ברורים: בניגוד לעמלק, ששם שאול לא קיים את הציווי להרוג "מאיש עד אשה מעלל ועד יונק משור ועד שׂה מגמל ועד חמור" (שמ"א ט"ו, ג), בעיר הכוהנים הקפיד שאול להרוג "מאיש ועד אשה מעולל ועד יונק ושור וחמור ושה" (כ"ב, יט). וכן עוד ביטויים משותפים: "ויסב" (שמ"א ט"ו, כז; כ"ב, יז), "ולא אבר" (שמ"א ט"ו, ט; כ"ב, יז).¹⁰

6. לגבי אי-ההבנה של שאול את תפקידו כמלך וכניעתו לעם, ראה רד"ק לשמ"א ט"ו, יז.

7. ראה לעיל, הערות 3, 5.

8. חז"ל עמדו על קשר זה: "בשעה שאמר לו הקדוש ברוך הוא לשאול לך והכית את עמלק, אמר: ומה נפש אחת אמרה תורה הבא עגלה ערופה כל הנפשות הללו על אחת כמה וכמה. ואם אדם חטא בהמה מה חטאה. ואם גדולים חטאו קטנים מה חטאו. יצאה בת קול ואמרה לו: 'אל תהי צדיק הרבה'. ובשעה שאמר לו שאול לדואג 'סוב אתה ופגע בכהנים' יצאה בת קול ואמרה לו: 'אל תרשע הרבה'" (יומא כב ע"ב).

9. איננו יודעים אם אכן שאל לו בה', או לא.

10. חז"ל דרשו קשר זה הבא לביטוי בצורה יפה בלשון הכתוב: "על ה' חטאות נהרג אותו צדיק. על שהרג נוב עיר הכוהנים. ועל אשר חמל על אגג ועל מיטב הצאן, שכל המרחם על אכזרי סופו להתאכזר על הרחמנים" (כך הוא הנוסח המקובל; בובר במהדורתו השמיט זאת מגוף

האירוע הרביעי שבגללו נקרעה משאול מלכותו הוא השאלה באוב (שמ"א כ"ח). מסקנה זו משתמעת תוך כדי הסיפור ומן ההצגה של הסיפור כחטא משמעותי. נראה שבסיפור זה נרמז גם מעשה ההריגה של כוהני נוב - חוסר היכולת לשאול בה' (כ"ח, ו), והעובדה ששאול משמיט את ניסיון ה'שאלה באורים' בדבריו לשמואל (שם, טו).¹¹

אירוע חמישי¹² שנרשם לחובת שאול, וייתכן שגרם אף הוא למותו ולהעברת המלוכה לדוד, מתברר על ידי ספר דברי הימים, על ידי חז"ל¹³ ועל ידי חלק מן הפרשנים:¹⁴

בזמן המערכה של שאול עם פלשתים במכמש (שמ"א י"ג-ד), חדר יהונתן לבדו עם נושא כליו למצב הפלשתים והחל להכות בהם. שאול רואה מהומה, עורך מפקד בעם, מגלה שיהונתן חסר, ומחליט לשאול בה' מה לעשות. באמצע תהליך השאלה בה' המהומה גוברת. שאול אומר לכוהני¹⁵ "אסף ידך" (שם י"ד, יט), ומוותר על הדרישה בה'. נראה ששאול הדואג לבנו נלחץ מן המהומה הרבה, ומחליט לוותר על הדרישה בה' ולצאת לקרב על דעת עצמו.

ספר דברי הימים תולה את מות שאול והעברת המלוכה לדוד במספר חטאים:

וַיָּמָת שְׂאוּל בְּמַעַל וַאֲשֶׁר מָעַל בְּה' עַל דְּבַר ה' אֲשֶׁר לֹא שָׁמַר וְגַם לְשְׂאוּל בְּאוֹב לְדָרוֹשׁ.
וְלֹא דָרַשׁ בְּה' וַיִּמְיֹתוּ וַיִּסַּב אֶת הַמְּלוּכָה לְדָוִד בֶּן יִשָּׁי (דה"א י', יג-יד).

בפסוק מצוינים ארבעה חטאים:

1. "במעלו אשר מעל בה'" - כנראה המעילה ברכוש עמלק ואי-מחייבתו.
2. "על דבר ה' אשר לא שמר" - כנראה הקרבת העולה בגלגל ללא המתנה לשמואל.¹⁶
3. "וגם לשאול באוב לדרוש" - השאלה באוב.¹⁷

הטקסט, וטען שמדובר בשיבוש כתבי היד. ראה מדרש תהילים מזמור ז', מהד' בובר עמ' 72, הערות ותיקונים פסקה עז).

11. ראה: א' סימון, 'שאול בעין דור', קריאה ספרותית במקרא: סיפורי נביאים, ירושלים-רמת גן 1997, עמ' 97.

12. רשמתי אירוע זה בנפרד מהשאר מאחר שפשט הפסוקים לא מחייב אותו.

13. חז"ל (תנחומא אמור ד [לח]; ויקרא רבה פרשה כו ז, מהד' מרגליות עמ' תרו) קבעו שעל חמישה דברים נהרג שאול: 1. שהרג נוב עיר הכוהנים; 2. שחמל על אגג; 3. שלא שמר שיבוא שמואל לגלגל; 4. ששאל באוב; 5. שלא דרש בה'.

14. ראה אברבנאל שמ"א י"ד, יט, וי' קיל בדעת מקרא על אתר (לעומת רד"ק, שלא סבר כך).

15. הכוהן שם הוא אחיה בן אחיטוב, אחיו של אחימלך בן אחיטוב - ששאול עתיד להרוג בנוב עיר הכוהנים.

16. כך גם אומר לו שם שמואל: "לא שמרת את מצות ה' אלהיך אשר צוך" (שמ"א י"ג, יג).

17. ייתכן שגם הריגת כוהני נוב שהביאו לשאלה זו. ראה: א' סימון (לעיל, הערה 11).

4. "ולא דרש בה" - נראה שמדובר באירוע החמישי של הוויתור על השאלה בה' במלחמה עם פלשתים. עם זאת ייתכן שמדובר בהריגת כוהני נוב - ראה פירוט להלן.¹⁸

עד כאן ראינו על אילו חטאים נגזר דינו של שאול. דיברנו על ארבעה חטאים המפורשים בכתוב, ואירוע חמישי שאפשר שנזכר בספר דברי הימים, ובדרשת חז"ל. בשלב הבא נראה כיצד כל חטאי שאול נזכרים בסיפור מלחמת דוד בעמלקים שהחריבו את מחנהו, אך בשיפוט הפוך.

הכאת דוד את עמלק (שמ"א ל')

במסגרת הסיפור מלחמתו של דוד בעמלק (שמ"א ל'), נזכרים כל המרכיבים שבהם נכשל שאול ושבועקבותיהם הורד מממלכתו, כדברים שדוד נאלץ להתמודד עמם במלחמה זו, אך נהג אחרת משאול. לאורך כל המאבק דוד נבחן גם בממד שהיווה את הרקע לחלק מכישלונות שאול: הכניעה ללחץ העם. גם במבחן זה הוא עומד יפה.

דוד ואנשיו שבו משטחי ההיערכות של פלשתים לביתם בציקלג (שמ"א ל', א). בהגיעם הם מגלים שביתם הוחרב, וכל אשר להם נלקח. גורל נשותיהם, ילדיהם ורכושם אינו ידוע להם. אין קושי להבין את רגשות הזעם, הצער והייאוש המתלווים לגילוי כזה, בעיקר על רקע העובדה שהסיכוי למצוא את הבוזזים במדבר קטן מאוד: "וישא דוד והעם אשר אתו את קולם ויבכו עד אשר אין בהם כח לבכות" (שמ"א ל', ד).

אנשי דוד נקראים בפרק זה בפעם הראשונה: "העם" (ארבע פעמים). נקודה זו משמעותית, שכן בחטאי שאול העיקריים, שעליהם נגזר דינו ודין ממלכתו, המילה המנחה "העם" ממלאת תפקיד מהותי.¹⁹ שאול נכנע ללחץ העם שנפץ מעליו, ומקריב את העולה ללא המתנה לשמואל

18. בהסבר סיבות 3 ו-4 חלוקים הפרשנים: יש סוברים שמדובר באותו מקרה של העלאה באוב, אך כלולות בו שתי עבירות (אי-דרישה בה', ודרישה באוב). יש הסוברים שמדובר בשני אירועים נפרדים: האחד - השאלה באוב, והשני - אי-השאלה בה' במלחמה עם פלישתים (שמ"א י"ד, יט). כך מפרש י' קיל **בדעת מקרא** ופירושו נראה לי יותר. פרשנות זו של קיל נתמכת על ידי מדרש תהילים מזמור כ"ז, ב, מהד' בובר עמ' 222-223, שם כתוב בפירוש שזו אחת הסיבות שה' העביר את מלכות שאול לדוד. וראה להלן. יש אחרים המפרשים את סיבה 4 כהריגת כוהני נוב, שבהריגתם התכוון שלא לשאול יותר בה'. ראה בפירושו של ר' יוסף בן דוד אבן יחיאל על הפסוק שם. ועיין אברבנאל לשמ"א כ"ח, טז, שאינו מפרש כן.

19. ראה: י' קיל (לעיל, הערת פתיחה) בסוף הסיכום לפרשת חטא עמלק (שמ"א ט"ו); ראה לעיל, הערות 4, 6; י' בן נון, 'משא אגג - חטא שאול בעמלק', **מגדים**, ז, תשמ"ט, פרק ג במאמרו.

(שמ"א י"ג, ח-ט). הוא רואה את מצב העם כסיבה לגיטימית לאי-המתנה לשמואל.²⁰ בחטא עמלק רואה שאול את חמלת העם כסיבה מספקת לכך שלא השמיד את עמלק.²¹ על דבר זה מוכיחו שמואל: "...הלוא אם קטן אתה בעיניך ראש שבטי ישראל אתה וימשחך ה' למלך על ישראל" (ט"ו, יז).²² תפיסתו של שאול את המלוכה כהולכת אחר רצון העם, היא המקשה עליו להוביל את העם במקרים שרצון העם (או מצב רוחו) עומד בניגוד לרצון ה'.

בעיה מהותית זו של שאול מתעוררת גם אצל דוד כבר בתחילת פרקו: אנשי דוד מגיעים עמו לציקלג ומגלים שם את שָׁקֶרָה. התגובה הראשונה היא הצער והבכי (פס' ד) ומיד לאחריה עולה הכעס. אנשי דוד זועמים עליו ורוצים לסקלו (פס' ו). הכתוב מעיד שלדוד היה קשה מאוד ("וַתֵּצֵר לְדוֹד מְאֹד" - פס' ו²³) מול הלחץ של אנשיו - "העם".²⁴ במצב דומה מאוד לזה נכשל שאול, שלא חיכה לשמואל והעלה את העולה (החטא הראשון למניינו) בנימוק "כי ראיתי כי נפץ העם מעלי".²⁵ לאור המקרים המקבילים ניתן היה לצפות שגם דוד ינקוט דרך דומה של פעולה מהירה ופזיזה, כדי לספק את רצון אנשיו ("העם"). אך כבר כאן ניכר ההבדל הראשון בין דוד לשאול. תגובת דוד: "ויתחזק דוד בה' אלהיו" (פס' ו). הוא אינו נכנע ללחץ העם, ואינו פועל ללא 'התחזקות בה' ושיקול דעת מעמיק מה הדרך הנכונה לפעול.

מיד לאחר מכן, מסב הכתוב את תשומת לבנו לשני חטאים נוספים של שאול, שניהם נזכרים בפסוק אחד: "ויאמר דוד אל אביתר הכהן בן אחימלך הגישה נא לי האפוד" (ל', ז). פסוק זה רומז הן לחטאו של שאול שלא שאל בה', והן לחטא הריגת כוהני נוב.

דוד מבקש מאביתר בן אחימלך להגיש את האפוד, על מנת לשאול בה' מה לעשות, וזה מוביל אותנו ישירות לאירוע שבו שאול "לא דרש בה'" (האירוע החמישי לעיל). אמנם שאול רצה לשאול בה', אך השתנות המציאות, החשש לגורל יהונתן בנו והלחץ שבו היה מצוי, הוביל אותו לוותר על הרעיון ולהיכנס ישר למערכה: "ויאמר שאול לאחיה הגישה ארון האלהים... וההמון אשר במחנה פלשתים

20. שמ"א י"ג, יא: "ויאמר שאול כי ראיתי כי נפץ העם מעלי ואתה לא באת".
21. ראה שם ט"ו, טו, כא. כאמור למעלה איני נכנס כלל לשאלה אם נימוק זה נכון ובאמת העם חמל, או שזה ניסיון תירוץ. נראה לי שעצם העובדה ששאול רואה זאת כסיבה, מספקת לעניין. וראה עוד את דברי י' בן נון (לעיל, הערה 19), עמ' 61 על כניעת שאול לעם בעניין שלל עמלק.
22. מלבי"ם שם: "אינך כמלך הנבחר מהעם אשר ימשך אחר דעתם כי ה' משחך".
23. מקביל למצבו של שאול, שאמר לשמואל שעלה באוב באותו זמן: "צר לי מאד" (כ"ח, טו).
24. הביטוי המדויק אצלנו הוא "העם אשר אתו" (מופיע בפרקנו פעמיים שמ"א ל', ד, כא). ביטוי זה מופיע במדויק גם בחטאו של שאול בשמ"א י"ד, כ.
25. סגנון הכתוב מרמז לדמיון זה במילה "העם", החוזרת גם בפרק י"ג וגם כאן, וכן במילים "ותצר לדוד מאד" (שמ"א ל', ו) - "ואיש ישראל ראו כי צר לו" (שמ"א י"ג, ו).

וילך הלך ורב ויאמר שאול אל הכהן אסף ידך" (י"ד, יח-יט). פעמיים נוספות בתנ"ך נזכרת המילה "הגישה" בהטיה זו בהקשר של בקשת אפוד או ארון כדי לשאול בה'. שתיהן קשורות לדוד ולשאול השואלים בה', ובשתיהן נדון להלן.

הביטוי "הגישה האפוד" בפרק ל' מזכיר לקורא שדוד מצוי במצב דומה מאוד לשאול שביקש בפרק י"ד "הגישה ארון האלהים". דוד, כמו שאול, שרוי באי-ודאות בקשר למעשה הנכון, וגם בלחץ של אנשיו וחשש ליקירו שגורלם במחנה האויב אינו ידוע. אך דוד, בניגוד לשאול, אינו מוותר, והוא מתעכב לשאול בה' כיצד עליו לכלכל את מעשיו.

הריגת כוהני נוב נרמזת כאן גם היא. דוד מבקש מאביתר להגיש לו את האפוד, ואביתר הוא הניצול היחיד מנוב עיר הכוהנים. יש לשים לב שבקשה של דוד מאביתר להגיש אפוד מצויה גם בפרק כ"ג, בשינויים קלים. שם היא הפעם השלישית שבה נזכרת המילה "הגישה", בהקשר של בקשה לדרוש בה':

...וַיֹּאמֶר אֶל אַבְיָתָר הַכֹּהֵן הַגִּישָׁה הָאֶפֹּד (כ"ג, ט).

אצלנו מופיע פסוק כמעט זהה, אך בהבדלים בעלי משמעות:

וַיֹּאמֶר דָּוִד אֶל אַבְיָתָר הַכֹּהֵן בֶּן אַחִימֶלֶךְ הַגִּישָׁה נָא לִי הָאֶפֹּד... (ל', ז).

ההבדל בין שני המקרים ברור - בפסוק בפרק ל' נוסף התואר "בן אחימלך" ונוספו המילים "הגישה נא לי". מדוע צריך להזכיר שאביתר הכוהן הוא בנו של אחימלך? הרי הוא נזכר כבר בפרק כ"ג בפסוק דומה מאוד, ללא התואר הזה של ייחוסו? אחימלך הוא הכוהן שאותו האשים שאול בשיתוף פעולה עם דוד, ואותו עם כל בית אביו (כוהני נוב) הרג שאול (החטא הראשון למניינו). סגנון הכתוב רומז לחטאו של שאול בנוב, ולהבדל בין יחסו של שאול לכוהנים מבית אחימלך לבין יחסו של דוד לכוהנים צאצאי אחימלך. (אם נפרש את המילה "נא" בצירוף "הגישה נא לי" כמילת בקשה, הרי שהדבר רומז ליחס העדין של דוד לאביתר צאצאו של אחימלך; למרות השעה הקשה, נוקט דוד לשון בקשה ולא לשון ציווי²⁶).

סיפור השאלה של דוד בה' נכתב גם כדי להדגיש את היחס ההפוך בין המצב של שאול למצב של דוד באותו פרק זמן ממש: באותו זמן שדוד מגיע לציקלג ושואל בה', שאול מתכוון למלחמה ושואל באוב. שני המנהיגים נמצאים על פי עדות הכתוב במצב נפשי דומה. על דוד נאמר: "ותצר לדוד מאד" (ל', ו), ואילו שאול מעיד על

26. למרות שבבקשה של דוד בפעם הקודמת (שמ"א כ"ג, ט) לא נזכרת צורת פנייה זו של דוד לאביתר, אצלנו מדגישים זאת על מנת שנסוהו את ההבדל שבין שאול לדוד ביחס לכוהני נוב.

עצמו: "צר לי מאד" (כ"ח, טו). שאול שואל בה', אך אינו נענה לא באורים ותומים²⁷ ולא על ידי הנביאים - ואז הוא פונה לדרוש באוב (החטא הרביעי למניינו). דוד לעומת זאת, שואל בה' ונענה בתשובה מפורטת וברורה.²⁸

החטא הבא של שאול שאליו מתייחס פרק ל' במפורש, הוא חטאו בעמלק (החטא השני למניינו):²⁹ "ויכם דוד מהנשף ועד הערב למחרתם ולא נמלט מהם איש כי אם ארבע מאות איש נער אשר רכבו על הגמלים וינסו" (ל', יז). בניגוד לשאול החומל על אגג, דוד נלחם בעמלקים על מנת שלא להשאיר מהם איש. הכתוב טורח להדגיש, שגם מי שהצליח להימלט מדוד עשה זאת לאונסו של דוד כיוון שלא הצליח לרדוף אחרי הגמלים.³⁰

עד לשלב זה ראינו כיצד מתייחס הכתוב לכל הגורמים שבגללם ירד שאול ממלכותו. גם ראינו כיצד דוד מתמודד עם אותם דברים ממש, אך בדרך שונה, ואינו נכשל בהם.³¹

לכך יש להוסיף שחלק גדול מחטאי שאול נובע מתוך טעותו בהבנת היחס הרצוי בין המנהיג לבין העם.³² זו גם התוכחה שמוכיח אותו שמואל: "...הלוא אם קטן אתה בעיניך ראש שבטי ישראל אתה וימשחך ה' למלך על ישראל" (ט"ו, יז).

טעות זו מתגלה לנו כבר בתחילת מלכותו של שאול. בתחילת מלכותו של שאול, כאשר בני בליעל ערערו על מלכותו נאמר: "וגם שאול הלך לביתו גבעתה וילכו עמו החיל אשר נגע אלהים בלבם. ובני בליעל אמרו מה ישענו זה ויבזהו ולא הביאו לו מנחה ויהי כמחריש" (י', כו-כז). שאול שומע את ביקורתם של בני הבליעל, ומחריש. הוא מפחד להתעמת עם בני הבליעל המערערים על מלכותו, ומחריש.³³

27. הוא אינו יכול להיענות באורים ותומים מאחר שהרג את נושאייהם (החטא הקודם שעליו דיברנו).

28. בשונה מהתשובה החלקית שאותה קיבל בקעילה (שמ"א כ"ג, יא-יב).

29. השוואה בין פרקים ט"ו ול' והחיבור ביניהם - ראה: ' בן נון (לעיל, הערה 19).

30. מספר אלמנטים משותפים לשני הסיפורים: "וירב בנחל" (שמ"א ט"ו, ה) - "נחל הבשור" (שם ל', ט, י; 8 פעמים מוזכר 'נחל' בשמואל, 4 מהם בעניינו). "מצרים" (שם ט"ו, ב, ו, ז; בסיפור שאול ועמלק נזכרת מצרים 3 פעמים) - "נער מצרי" (שם ל', יא, יג). הקשר שבין פרק ל' בשמ"א לפרק א' בשמ"ב צריך עיון לעצמו, ולא כאן המקום.

31. הדבר היחיד שדוד אינו נבחן בו פה, ושאול חווה אותו בדיקו באותו הזמן הוא, כיצד יפעל כאשר ה' אינו עונה לו. דבר זה ברור: דוד מכבד את נושאי האפוד (אביתר) ולכן לא הגיע למצב שה' לא יענה לו, בניגוד לשאול שהרגם, הגיע למצב זה, ואז פנה לאוב.

32. ראה לעיל, הערות 4, 6, 20, 21 (לגבי השלל).

33. הבבלי דורש נקודה זו: "אמר רב יהודה אמר רב: מפני מה נענש שאול? מפני שמחל על כבודו, שנאמר: 'ובני בליעל אמרו מה ישענו זה ויבזהו ולא הביאו לו מנחה ויהי כמחריש' " (יומא כב ע"ב).

כמו שאול, גם דוד נאלץ להתעמת עם 'אנשי בליעל' הנמצאים במחנהו, ואינם רוצים לחלק את השלל³⁴ בין הלוחמים שהתעכבו בנחל הבשור³⁵ לבין הלוחמים בפועל בעמלקים: "ויען כל איש רע ובליעל מהאנשים אשר הלכו עם דוד ויאמרו יען אשר לא הלכו עמי לא נתן להם מהשלל אשר הצלנו כי אם איש את אשתו ואת בניו וינהגו וילכו" (ל', כב).

דוד יכול היה להחריש כשאול, ולאפשר לבני הבליעל לקבוע את נורמת ההתנהגות (למי מחלקים שלל או לאיזה מלך מעלים מנחה). אולם בניגוד לשאול, דוד הוא המנהיג והוא הקובע את חוקי ההתנהגות במחנהו: "ויאמר דוד לא תעשו כן אחי... כי כחלק הירד במלחמה וכחלק הישב על הכלים יחדו יחלקו" (שמ"א ל', כג-כד). דוד אמנם מתייחס אליהם בנעימות ("לא תעשו כן אחי"), אך הוא הקובע את נורמת ההתנהגות של אנשיו, והוא הקובע זאת "לחק ולמשפט לישראל עד היום הזה" (שם, כה).

מסתבר שאנשי הבליעל גם חושבים שכל השלל שייך רק לדוד ואנשיו. נראה שההכרזה "זה שלל דוד" (ל', כ) נאמרה אף היא בידי אנשי הבליעל הללו.³⁶ הכרזה זו מתאימה לתפיסתם שהשלל הנלקח הוא של הלוחמים, ואינו מגיע לאחר (גם לא לנגב הכרתי ונגב כלב אשר חלק מהרכוש נבזז מהם³⁷).

גם בעניין זה דוד אינו נכנע לתפיסתם, ובדבריו בקשר למתעכבים בנחל, הוא מוכיח את אנשיו בעקיפין גם על תפיסתם הכוללת בעניין השלל: "ויאמר דוד לא תעשו כן אחי את אשר נתן ה' לנו..." (ל', כג). כלומר, אין זה שלל דוד, אלא שלל ה'. דוד מחלק את השלל גם בין זקני יהודה, כנראה למורת רוחם של אנשי הבליעל. בכך ראינו מבחן נוסף שנכשל בו שאול, ונזכר בפרקנו כמבחן שדוד עומד בו בהצלחה. יש דמיון רב גם למלחמת שאול בעמלק: דוד מחלק את השלל שתפס בקרב, ואילו שאול במלחמת עמלק שומר לעצמו את השלל. כדברי שמואל: "ולמה לא שמעת בקול ה' ותעט אל השלל..." (שמ"א ט"ו, יט).

34. חשיבות סוגיית השלל וחלוקתו ניכרת גם בעובדה שהמילה 'שלל' מופיעה שש פעמים בסיפור זה, ומשמשת מילה מנחה. דבר זה קשור גם לסוגיית עמלק ושללו - לבירור נקודה זו ראה: ' מדן, 'עמלק', בתוך: א' בזק ואחרים (עורכים), **על דרך האבות - שלושים שנה למכללת יעקב הרצוג**, אלון שבות תשס"א, עמ' 361, הערה 107; ' בן נון (לעיל, הערה 19).

35. הכתוב רומז, שאותם הלוחמים שהתעכבו בנחל הבשור הם הם "העם" שרצה לסקול את דוד בתחילת הפרק (כי הכינוי "העם" נמצא שם פעמיים וחוזר פה שוב פעמיים), ואף על פי כן דוד מתייחס אליהם בצורה הוגנת.

36. אנשי הבליעל היו יחד עם הלוחמים. כאשר הלוחמים נוהגים את השלל כתוב "ויאמרו זה שלל דוד", וסגנון הדברים מורה על הקשר בין האומרים "זה שלל דוד", לאנשי הבליעל: "ויאמר" מוזכר בראשונה ללא זהות האומרים, מיד אחר כך כאשר מדברים אנשי הבליעל מוזכרת שוב המילה "ויאמר". נראה לנו שסביר שכפל האמירה פעם ללא זהות האומרים, ולאחר מכן תוך אמירת זהותם (באותו לשון "ויאמר") מזהה את בעלי האמירות.

37. ראה מלבי"ם ואברבנאל שם, כולל נימוקים הלכתיים לעניין.

העברת המלוכה

וַיְהִי אַחֲרֵי מוֹת שְׂאוּל וְדוֹד שֵׁב מֵהַכּוֹת אֶת הָעִמְלֶק... (שמ"ב א', א).

הכאת דוד את עמלק ומות שאול, הן שתי צלעות מקבילות שגרמו להעברת המלוכה משאול לדוד.

הביטוי "ויהי אחרי מות" מצוי במקרא מספר פעמים.³⁸ בכל המקרים מדובר במות מנהיג ובבחירת המנהיג החדש, וחוסן מפרשתנו, בכל המקרים מדובר בהתערבות ה' בבחירת המנהיג החדש, או בחיזוקו.

לעומת זאת, בתחילת שמואל ב' לאחר הפתיח "ויהי אחרי מות שאול" לא נזכרת התערבות של ה' במעבר המלוכה. במקום זאת נזכר אירוע אחר: "ודוד שב מהכות את העמלק" (פס' א). היחס בין אירוע זה לבין מות שאול אינו יחס של ציון זמן בלבד. האירוע השני: "ודוד שב מהכות את העמלק", קשור בצורה מהותית לאירוע הראשון: "ויהי אחרי מות שאול". בעקבות שני אירועים אלה עברה המלוכה משאול לדוד כפי שהראינו במאמר עד כה וכפי שמחברם הכתוב זה לזה.³⁹

במחצית השנייה של הפסוק מדובר בעצם על הקרב שבו הציל דוד את נשיו ואת משפחות אנשיו (שמ"א ל'). ניסוחים רבים יכלו להלום מאורע זה.⁴⁰ אך ניסוח הכתוב, באופן של אזכור מות שאול מצד אחד והכאת עמלק על ידי דוד מצד שני, מקשר את הקורא באופן ישיר לחטאו של שאול. שאול צווה למחות את עמלק, לא עשה זאת, ועל כך נגזר דינו לאבד את המלוכה.⁴¹ זה החטא היחיד שבו נזכר במפורש שהממלכה תעבור למישהו אחר, שהוא בפועל, דוד.⁴² כפי שראינו לעיל, אם מתבוננים היטב במאורע של 'הכאת דוד את עמלק' (שמ"א ל') ניתן למצוא בו את

38. בראשית כ"ה, יא; יהושע א', א; שופטים א', א; שמ"ב א', א; וראה להלן, הערה 39.
39. הקבלה מדרשית בין המקרים והבדלה ברורה בין "ויהי אחרי מות" ל"אחרי מות" ניתן לראות בבראשית רבה פרשה סב, יא, מהד' תיאודור אלבק עמ' 675-676: "א"ר סימון בכל מקום שנאמר ויהי אחרי חזר העולם לאחוריו... אמר ר' תנחומא לא אתא ר' סימון למימר אלא ויהי אחרי: אמר רבי יודן אילולי שהעמיד הקב"ה אחרים תחתיהם כבר חזר העולם לאחוריו דכתיב ויהי אחרי מות אברהם (כל הבארות וגו') וישב יצחק ויחפור את בארות המים וגו', כתיב ויהי אחרי מות משה עבד ה' ויאמר ה' אל יהושע כתיב (שופטים א') ויהי אחרי מות יהושע וגו' ויאמר ה' יהודה יעלה, ויהי אחרי מות שאול וכתוב ודוד שב מהכות את העמלקי וגו'". המדרש אמנם גורס שגם אצל דוד הייתה התערבות אלוהית, אך נראה לי שההבדל בין המקרים ברור.

40. למשל: 'ויהי אחרי מות שאול ודוד שב לצקלג'.

41. ראה לעיל, הערות 3, 5.

42. "ונתנה לרעך הטוב ממך" (שמ"א ט"ו, כח). וכן בהעלאת האוב: "...ויקרע ה' את הממלכה מידך ויתנה לרעך לדוד... כאשר לא שמעת בקול ה' ולא עשית חרון אפו בעמלק..." (שמ"א כ"ח, יז-יח).

הסיבות שהביאו למותו של שאול, ונבחנת דרך ההתמודדות של דוד עם כל אחת מהם.

שני האירועים קשורים אפוא זה בזה. שאול מת בגלל סיבות מסוימות, ועל אותן סיבות דוד מתגבר במאבקו עם עמלק. כאשר דוד מכה את עמלק, מברר לנו הכתוב את עדיפותו הערכית על שאול, בעקבות בירור עדיפות זו, עוברת המלוכה לידי באופן מעשי.⁴³

סיכום

בפרק ל' בשמ"א נרמזים באופן סגנוני ורעיוני כל הגורמים לנפילת מלכות שאול. חטאיו של שאול מתחלקים לשלושה מישורים:⁴⁴

1. מנהיג מול העם.⁴⁵

2. מנהיג מול הכוהנים.⁴⁶

3. מנהיג מול האל.⁴⁷

כנגד זה נבדקת בפרק התמודדותו המוצלחת של דוד עם כל אחת מנושאים אלו. דוד נבחן בהתמודדות של מנהיג מול עמו המפוחד, או מול גורמים חזקים בעם שאינם מסכימים עם דרכו. הוא נבחן בנכונותו לשאול בה' להמשך מעשיו, והוא נבחן גם

43. כמו בכל מקום אחר שבו כתוב "ויהי אחרי מות", מדובר במעבר של הנהגה. באותה תקופה העברת הנהגה עדיין לא נראתה באופק, אך לקורא הדברים יותר ברורים. משלב זה למעשה תמה מלכות שאול, והסיגים האחרונים שלה ייעלמו. ייקח זמן עד שהעם יקבל זאת אך המאבק כבר הוכרע. במקרים האחרים של "ויהי אחרי מות", הבחירה במחליף על ידי ההתערבות האלוהית הייתה זמן רב קודם לכן, ו"אחרי מות" הייתה התערבות נוספת. אמנם גם אצלנו הבחירה הייתה זמן רב קודם, כאשר שמואל משח את דוד, וכבר אז הוכרז היורש. אך ההעברה בפועל לאחר המוות לא בוצעה ההעברה על ידי התערבות חיצונית. בדומה לבראשית כ"ה, יא: "ויהי אחרי מות אברהם ויברך אלהים את יצחק בנו..."; יהושע א', א: "ויהי אחרי מות משה... ויאמר ה' אל יהושע...". וראה עוד דוגמות לעיל, הערה 39. גם באירועים הללו הייתה קודם לכן התערבות חיצונית שהכריזה על היורש, ו"אחרי מות" כהתערבות נוספת שהכריזה על המנהיג החדש.

44. חלקם (ואולי כולם...) מורכבים מכמה דברים (הקרבת העולה מורכבת גם מלחץ העם וגם מיחס לציווי ה'). למעשה ניתן לטעון שכולם קשורים ליחס של מנהיג מול אל, או למנהיג מול העם (ככל שהציווי חזק, המנהיג לא ייכנע ללחץ העם, או ככל שהמנהיג עומד על דעתו ואינו נרתע מן העם הוא יקיים את הציווי גם אם אינו חזק מאוד בעיניו). זו גם אמירתו של שמואל: "...הלוא אם קטן אתה בעיניך ראש שבטי ישראל אתה וימשחך ה' למלך..." (שמ"א ט"ו, יז).

45. ההתמודדות עם בני הבליעל, הקרבת העולה מלחץ העם, ההסבר להשאת שלל עמלק.

46. הריגת נוב עיר הכוהנים.

47. השאלה באוב, החייאת אגג מלך עמלק (ושלל עמלק), הקרבת העולה.

ביחסו לכוהני ה'. לאחר שעמד בכל המבחנים, הוא מוכן למלכות, והיא עוברת משאול אליו ללא צורך בהתערבות חיצונית נוספת של ה' לחיזוק בחירתו.⁴⁸ ניסוח הכתוב: "ויהי אחרי מות שאול ודוד שב מהכות את העמלק", מבטא ששני האירועים הללו הם שני צדדים לאותו מטבע: מות שאול נגרם מחסרונות שדוד הצליח להתגבר עליהם בהכותו את עמלק. על ידי התגברות זו הוכיח דוד את מוכנותו למלכות, והחלה שושלת מלכות דוד.⁴⁹ אולי זה עומק דברי מלבי"ם: "בעת שקע שמשו של שאול ובני ישראל לא עצרו כח לפני אויביהם, זרח שמשו של דוד והוא וארבע מאות איש נצחו מחנה גדול וכבד מאד" (מלבי"ם, לשמ"ב א', א).

48. ההשוואה של מאמרנו בין דוד לשאול בפרק ל', וההסבר ש"לא דרש בה", נראים באופן יפה במדרש תהילים מזמור כז, ב, מהד' בובר עמ' 222-223: "...ה' אורי וישעי. זהו שאמר הכתוב נר לרגלי דבריך ואור לנתיבתי (תהילים קי"ט, קה). למה הרשעים דומין, למי שמהלך באישון לילה ואפילה, הגיע לאבן ונכשל בה, הגיע לגומץ ונפל בו. וכך הוא אומר דרך רשעים באפלה [לא ידעו במה יכשלו] (משלי ד', יט). ולמה הצדיקים דומין, למי שמהלך בדרך, ובידו נר דלוק. הגיע לאבן ונשמר ממנה שלא יכשל. הגיע לגומץ ונשמר עצמו שלא יפול לתוכו"; "...דבר אחר נר לרגלי דבריך ואור לנתיבתי. אימתי אמר דוד פסוק זה, כשהיה מהלך לעמק רפאים, אף על פי כן לא הלך למלחמה עד ששאל באורים ותומים... [שנאמר (דה"א י"ב, כא) בלכתו ציקלג נפלו עליו מן מנשה וגו'. והם עזרו את דוד והרגו אותם, שנאמר (שמ"א ל', יז) ויכם דוד מהנשף עד הערב למחרתו...] כשהלך שמואל למשווח את דוד היו מלאכי השרת מקטרגין אותו לפני הקב"ה, ואמרו רבונו של עולם מפני מה נטלת המלכות משאול ונתת לדוד. אמר להם, אני אומר לכם מה בין שאול לדוד. שאול הלך ושאל באורים ותומים, כיון שראה שבאו עליו פלשתים אמר לכהן אסוף את ידך, ולא המתין עד שיגמור את הדבר, שנאמר (שמ"א י"ד, יט) ויהי עד דבר שאול אל הכהן וגו'... אבל דוד, בשעה שראה את הפלשתים באין עליו בעמק רפאים, מיד התחיל לשאול באורים ותומים..." (בנוגע לנוסח ראה הערה יז של בובר בשם חלק מכתבי היד ובמבוא למהדורתו).

נראה שבתחילת המדרש מעורבים שני סיפורים שונים שלשניהם מתכוון המדרש - הקרב בעמק רפאים ("כשהיה מהלך לעמק רפאים") והמלחמה כנגד העמלקים בציקלג "ויכם דוד מן הנשף ועד הערב למחרתו". מכל מקום בשני המקרים שאל דוד בה' לפני הקרב, ועל שניהם ניתנת הדרשה להיאמר. ועיין גם בדה"א י"ב, כא ובפרשנים שם שמשייכים את "לכתו לצקלג" לפרק ל' בשמ"א.

והמשך המדרש שם: "ראו מה בין דוד לשאול. מי גרם לדוד שניצל, דברו של הקדוש ברוך הוא שקיים והאיר לו. לכך נאמר נר לרגלי דבריך".

49. את הטענה שדוד נבחן בניסיון זה על מנת לחשלו מביא כבר הרב י' מדן (לעיל, הערה 34), עמ' 381.